

Οικοτουρισμός και αυτοδιοίκηση: Μία έρευνα-πρόταση

Σπύρος Βλιάμος*, Στέφανος Καραγιάννης**

Περίληψη

Ο οικοτουρισμός, που παγκοσμίως παρουσιάζει τεράστια εξέλιξη, πρέπει να αναπτυχθεί και στη χώρα μας. Μια αναπτυξιακή πρόταση που θα συμβάλει σε αυτό, είναι η λειτουργία οικοτουριστικού ξενοδοχείου στη Στενή της Εύβοιας.

Η οργάνωση των χώρων και της λειτουργίας του θα πρέπει να βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τη φύση και να μην επιβαρύνει στο ελάχιστο το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, ενώ παράλληλα οφείλει να καλύπτει τις ανάγκες των τουριστών.

Στην όλη προσπάθεια χρειάζεται και ενεργητική συμμετοχή του δήμου, αφού ανήκει στο δήμο, αλλά και των κατοίκων της περιοχής, προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιτυχία του προτεινόμενου έργου, που βέβαια θα έχει ως συνέπεια τα σημαντικά οφέλη για την περιοχή στον τομέα της απασχόλησης, της τοπικής ανάπτυξης, της συγκράτησης των κατοίκων και της βελτίωσης του βιοτικού τους επιπέδου.

1. Εισαγωγή

«Οικοτουρισμός είναι μια νέα μορφή τουρισμού που απευθύνεται σε επισκέπτες με ενδιαφέρον να γνωρίσουν και να παρατηρήσουν τη φύση και τον πολιτισμό ενός συγκεκριμένου τόπου». Αυτός ο ορισμός δόθηκε στον όρο από το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση, ως απάντηση στο άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή* με

* Καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

** Επίκουρος καθηγητής στα ΤΕΙ Κρήτης.

θέμα: «Οικολογικός Τουρισμός στον Αώο» (26-11-1997), που αναφερόταν στις τουριστικές εγκαταστάσεις (στο Μπουραζάνι, λίγο έξω από την Κόνιτσα) και στις υπηρεσίες που προσφέρονται στον επισκέπτη εκεί. Από την άλλη, οικότουρισμός είναι μια ήπια μορφή τουρισμού που έχει ως βάση τη φύση, και μπορεί να θεωρηθεί ως «υπεύθυνο ταξίδι σε φυσικές περιοχές, που υποστηρίζει το περιβάλλον και την ευημερία των κατοίκων της περιοχής», όπως ορίζεται από το *The Ecotourism Society* (1997). Καμία βέβαια σφαιρική διατύπωση δεν υπάρχει για τα οικότουριστικά δεδομένα. Η ουσία πάντως του οικότουρισμού, συνίσταται στην προσπάθεια να συμβιβάσει και να συνδυάσει την ανάγκη για προστασία της φύσης με την αγάπη και το σεβασμό των επισκεπτών για το περιβάλλον και την άγρια ζωή. Ο οικότουρισμός θεωρείται ένα ειδικό τμήμα της μεγάλης αγοράς του φυσιολατρικού τουρισμού.

Το μέγεθος της οικότουριστικής αγοράς

Το 1994 παγκοσμίως πραγματοποιήθηκαν 528,4 εκ. μετακινήσεις τουριστών (*Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού*, 1997, WTO). Τα καθαρά έσοδα από τον τουρισμό ανήλθαν στα 416 δις US\$, μέγεθος το οποίο αποτελεί το 6% του παγκόσμιου συνολικού εγχώριου προϊόντος (*The World Travel and Tourism Council - WTTC* 1997).

Το WTTC υπολόγισε ότι ο τουρισμός απέφερε παγκοσμίως περισσότερο από 3.000 δις US\$ έσοδα στην τουριστική βιομηχανία μόνο για το 1995. Όπως υποστηρίζουν οι ειδικοί του Τουρισμού, τα μεγέθη αυτά δείχνουν ότι οι διεθνείς τουριστικές μετακινήσεις πρόκειται να διπλασιαστούν μεταξύ 1990 και 2010, από 456 εκ. σε 937 εκ. Εκτιμάται ότι η αύξηση μέσα στο έτος 2000 θα είναι της τάξεως του +4,4% (*Ecotourism Statistical Fact Sheet, General Tourist Statistics*).

Επίσης αξίζει να επισημανθεί ότι και ο αριθμός των οικότουριστών στις προστατευόμενες περιοχές της Κόστα Ρίκα, για παράδειγμα, τα τελευταία 6 χρόνια αυξήθηκε στο εκπληκτικό ποσοστό της τάξεως του 330%. Στη περιοχή Annapurna του Νεπάλ, ο οικότουρισμός αυξήθηκε κατά 130% (*The Nature Tourism Revolution -The Ecotourism Society- Uniting Conservation and Travel Worldwide USA, 1997*).

Σύμφωνα με τον ίδιο Οργανισμό, που ορίζει τον οικότουρισμό

ως «ταξίδι για να απολαύσεις και να εκτιμήσεις τη φύση», το 40% έως 60% του παγκόσμιου τουριστικού ρεύματος ήταν τουρίστες που το βασικό τους κίνητρο ήταν η αγάπη προς τη φύση και το 20% έως 40%, ήταν τουρίστες που τους προσέλκυε η άγρια φύση.

Μέσα στον 20ό αιώνα τα ταξίδια κοντά στη φύση έχουν υποστεί μια δραματική αλλαγή. Η Αφρική αποτελεί ένα καλό παράδειγμα. Τα σαφάρι φωτογραφίας έγιναν περισσότερο δημοφιλή από το κυνήγι, βασιζόμενα στο «Big Five» (μεγάλα θηλαστικά, που ήταν και είναι περισσότερο δημοφιλή στους περιηγητές). Έτσι, ως τη δεκαετία του '70, ο μαζικός τουρισμός ήταν απορροφημένος από τα μεγάλα θηλαστικά, ενώ ταυτόχρονα καταστρεφόταν το φυσικό περιβάλλον, βασανίζονταν τα ζώα και αλλοιωνόταν η άγρια φύση. Σήμερα, αυτού του είδους η συμπεριφορά έχει αλλάξει. Όλο και περισσότεροι επισκέπτες συνειδητοποιούν τη ζημία που μπορούν να προκαλέσουν στην αξία της άγριας φύσης και στις ανησυχίες των ντόπιων. Γι' αυτό και δημιουργήθηκαν ειδικευμένες περιηγήσεις-σαφάρι, μακρινά ταξίδια ή περιπάτοι στη φύση με οδηγούς, αλλά κάτω από αυστηρό έλεγχο. Αυτή η αυξανόμενη τάση (ορισμένων ομάδων ανθρώπων) προς αυτή την κατεύθυνση, συνιστά τον οικοτουρισμό, μια τάση δηλαδή, που καθιστά ολόκληρη την τουριστική βιομηχανία περισσότερο ευαίσθητη απέναντι στο περιβάλλον.

Όμως ο οικοτουρισμός σημαίνει και κάτι παραπάνω από δραστηριότητες κάποιων μικρών ομάδων εκλεκτών ανθρώπων που δείχνουν αφοσίωση και αγάπη στη φύση. Είναι πραγματικά μια «πλατφόρμα» που κουβαλάει όλα τα ενδιαφέροντα που προέρχονται από τις περιβαλλοντολογικές, οικονομικές και κοινωνικές ανησυχίες.

Τέλος, αποτελεί και μια ισχυρή δέσμευση απέναντι στη φύση, με μια αίσθηση κοινωνικής ευθύνης. Αυτή η ευθύνη φθάνει ως την ευαισθησία του κάθε ταξιδιώτη.

Γι' αυτό το λόγο θα πρέπει η ανάπτυξη του οικοτουρισμού, που έχει τεράστιες προοπτικές, να γίνει οργανωμένα. Προτείνεται λοιπόν η σωστή λειτουργία οικοτουριστικού ξενοδοχείου σε περιοχή με ιδιαίτερο φυσικό κάλλος. Τέτοια περιοχή είναι και η ευρύτερη περιοχή στην οποία βρίσκεται το αισθητικό δάσος της Στενής στην Εύβοια, όπου πρόκειται να λειτουργήσει ένα πρότυπο οικοτουριστικό ξενοδοχείο που ανήκει στο νεοσύστατο δήμο Διρφύων.

Το οικοτουριστικό ξενοδοχείο

Η συγκεκριμένη περιοχή, στη Στενή, όπου προτείνεται να λειτουργήσει το Οικοτουριστικό Ξενοδοχείο¹, λαμβάνεται ως ανεξάρτητη, καθώς και η ξενοδοχειακή μονάδα θεωρείται επίσης αυτόνομη, από πλευράς οργάνωσης και κατασκευής, με τα επιμέρους τμήματα εκμετάλλευσης. Η ιδέα της λειτουργίας μιας οικοτουριστικής ξενοδοχειακής μονάδας πηγάζει από άπειρα φυσικά προτερήματα της περιοχής, σε συνδυασμό με τους στόχους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (που δεν είναι τίποτε άλλο από την ανάπτυξη), αλλά και από το αποτέλεσμα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε από το Εργαστήριο Τοπικού και Περιφερειακού Προγραμματισμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, με διευθυντή τον καθηγητή Βλιάμο και με την ομάδα Έρευνας του Εργαστηρίου του, το 1999. Το θέμα της Έρευνας ήταν, «Οικονομία-Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη του δήμου Διρφύων – Δεύτερη φάση».

Όταν μιλά κανείς για ανάπτυξη, έχει στο νου του μια σειρά μεταβολών που γίνονται σύμφωνα με ένα πρότυπο. Αυτό είναι εκείνο που διακρίνει την ανάπτυξη από την απλή εξέλιξη, δηλαδή από τις μεταβολές που συντελούνται κάτω από την επίδραση αιτίων που δεν είναι προκαθορισμένα. Με άλλα λόγια, στην ανάπτυξη κυριαρχεί η ιδέα του απλού σχεδιασμού, σαν αυτόν που θα διαφανεί από την πρόταση, καθώς και του λεπτομερέστατου προγραμματισμού, που δεν αφήνουν τα πράγματα στην τύχη τους, αλλά αποβλέπουν και τα κατευθύνουν προς ορισμένους σκοπούς, απόψεις ή σχήματα ύπαρξης².

Όμως τι είναι Ξενοδοχείο; Ξενοδοχείο είναι μια επιχείρηση με ειδικές εγκαταστάσεις, εξοπλισμό, εξειδικευμένο προσωπικό, όπου οι πελάτες μπορούν να διαμένουν για ύπνο, φαγητό και ψυχαγωγία³.

Μια οικοτουριστική λοιπόν ξενοδοχειακή μονάδα θα συμβάλει στην αύξηση του εισοδήματος των κατοίκων της Στενής, για τον πρόσθετο λόγο ότι τα έσοδα στην περίπτωση αυτή θα είναι υψηλότερα, διότι θα προέρχονται από επιλεγμένες κοινωνικές ομάδες περιηγητών που δε θα έχουν μόνο τη διασκέδαση και την ανάπαυλα ως σκοπό, αλλά και την επιστημονική έρευνα. Το ξενοδοχείο αυτό θα είναι το σπίτι, το καταφύγιο, το κέντρο οικοτουριστικής αναψυχής που θα ανταποκρίνεται άμεσα στο ποικιλώνυμο τουριστικό ενδιαφέρον, αλλά και ένα σημείο προσέγγισης, αφού θα διαθέτει όλες τις ανέσεις τις σύγχρονης φυσικής ζωής και θα ανταποκρίνεται στην ποικιλία των απαιτήσεων κάθε οικοτουρίστα⁴.

Το ξενοδοχείο και γενικά τα τουριστικά καταλύματα είναι πόλος έλξης όλων των τουριστών και ο πόλος αυτός είναι τόσο πιο ελκυστικός, όσο πιο επίλεκτη είναι η περιοχή, όπως αυτή της Στενής στην Εύβοια, στην οποία η αισθητική του δάσους μαζί με τα πάμπολλα και ενδιαφέροντα οικοσυστήματα αποτελούν πράγματι πόλο οικοτουριστικής έλξης: (αφού) έχει επιφάνεια 1.000 εκτάρια, μέγιστο υψόμετρο 1.198 μέτρα, βιογραφική περιοχή μεσογειακού τύπου, με 18 είδη πουλιών, με επιπλέον 52 είδη πανίδας και χλωρίδας, με 43 είδη μεταναστευτικών πτηνών παρόντων στη περιοχή, με αμφίβια, όπως μεσογειακές χελώνες, με το ενδημικό Νεπέτα της Δίρφυς και τέλος με ακόμη 4 είδη αμφιβίων, 2 είδη θηλαστικών και επιπλέον 27 είδη φυτών (Βλιάμος-Καραγιάννης, Έρευνα με θέμα: «Αναγνώριση και Ανάπτυξη ενός Μοντέλου Οικοτουριστικής Διαχείρισης του Συνδέσμου Παραδιρφύων Κοινοτήτων – Η Περίπτωση του Αισθητικού Δάσους της Στενής στην Εύβοια» 1998, σελ. 97).

Η οποιαδήποτε περιοχή της ανέγερσης, οργάνωσης και λειτουργίας του συγκεκριμένου τύπου ξενοδοχείου, απαιτεί μια έκταση της τάξεως των 10 στρεμμάτων, περιστοιχιζόμενη από συρματοπλέγμα ύψους 1,5 μ. για λόγους ασφαλείας και ελέγχου, και συνάμα μια δενδροφύτευση (π.χ με πικροδάφνες, μια κόκκινη-μια άσπρη) για λόγους καθαρά αισθητικούς, αν και η βλάστηση εκεί είναι πολύ πλούσια. Στο γενικό σχεδιασμό της θέσης και των τεχνικών δεδομένων του ξενοδοχείου συνέβαλε ενεργά η κ. Καπνισάκη Ασπασία, Αρχιτέκτων Μηχανικός. Επίσης αντλήθηκαν στοιχεία από το βιβλίο *Ecotourism a guide for planner and managers: The ecotourism society*, 1993.

Η χωροοργάνωση της ξενοδοχειακής μονάδας

Το κεντρικό κτίριο

Η ρεσεψιόν και τα διοικητικά γραφεία θα έχουν εμβαδόν της τάξεως των 1.500 τ.μ., όπου θα περιλαμβάνονται αίθουσα υποδοχής, καθιστικό, προθάλαμος· επίσης: γραφείο βιοσφαιρικού αποθέματος, ερευνητικό κέντρο (που θα είναι ουσιαστικά μια αίθουσα η οποία θα φιλοξενεί γκαλερί με χάρτες, φωτογραφίες, πληροφοριακούς πίνακες ονομάτων, δείγματα ορυκτών, λαχανικών και ζώων), καθώς και ένα μικρό δωμάτιο προβολής (50 ατόμων περίπου) για οπτικοακουστικές προβολές, μικρό κατάστημα (βιβλία, οδηγοί,

λίστες ονομασιών, αντίκες, ντόπια χειροτεχνήματα, φιλμ, κ.λπ.), λογιστικό γραφείο (και ασφάλεια), φαρμακείο και πρώτες βοήθειες, τουαλέτες- μπάνιο για άνδρες και γυναίκες, αποθήκες. Θα υπάρχουν επίσης τραπεζαρία για πελάτες και για ερευνητές, δυναμικότητας της τάξεως των 150 ατόμων, εξωτερικό αμφιθέατρο για εισηγητές, με θέα στο αισθητικό δάσος και εξωτερικός αμφιθεατρικός χώρος για εισηγητικές και άλλες ενημερωτικές δραστηριότητες, όπως και για συναντήσεις-συζητήσεις⁵. Ο κοινόχρηστος χώρος θα διαθέτει δορυφορική τηλεόραση, χώρους δυνατότητας φιλικών επισκέψεων και συναντήσεων, καθώς και πρόσβαση στην εξωτερική πισίνα (εάν τελικά γίνει). Θα υπάρχουν επίσης δωμάτια για το διευθυντή και το προσωπικό⁶.

Η υποδομή του ξενοδοχείου αναφορικά με τη διαμονή και διανυκτέρευση οφείλει να παρέχει πολλαπλές δυνατότητες⁷. Τα δωμάτια θα έχουν κρεβάτια, καναπέ, γραφείο, τραπέζι του καφέ, πολυκουζινάκι με νεροχύτη, ηλεκτρικό μάτι και μικρό ψυγείο, παροχή κρύου και ζεστού νερού, τουαλέτα, με λεκάνη w.c. και καζανάκι χαμηλής πίεσης, νιπτήρα και ντους με νερό κρύο και ζεστό, υπό τον όρο ότι θα υπάρχει συλλέκτης ηλιακής ενέργειας τοποθετημένος στη κορυφή⁸. Πάντως ένα στοιχείο που πραγματικά λείπει από τις ανέσεις του οικοτουρισμού είναι η φαντασία και η περιπέτεια. Παρόλο που πολλοί επισκέπτες πηγαίνουν σε αυτές τις εγκαταστάσεις για την ομορφιά και τη μοναδικότητα του φυσικού τοπίου, πολλοί άλλοι έχουν πολύ διαφοροποιημένες προσδοκίες σχετικά με τις ανέσεις του καταλύματος. Το κατάλυμα θα πρέπει να έχει ένα ευχάριστο σχέδιο, το οποίο θα ικανοποιεί τις προσδοκίες τους, αφού ήρθαν να απολαύσουν ένα μοναδικό άγριο σκηνικό και επιπλέον απολαμβάνουν λίγες ανέσεις στο τέλος της ημέρας.

Δεν είναι εύκολο να κατανοήσει κανείς όλες τις προσδοκίες των οικοτουριστών. Πρόκειται για περίπλοκη αγορά και οι οικοτουρίστες έχουν ποικίλα κίνητρα και ανάγκες. Παρόλο που μερικοί ίσως να ήταν αρκετά ευτυχισμένοι αν διέμεναν σε σκηνές, υπάρχουν άλλοι που προτιμούν (και πληρώνουν) απομονωμένα δωμάτια με ιδιωτικό μπάνιο και άλλες ευκολίες. Οι ανέσεις και η υποδομή θα πρέπει να ανταποκρίνονται σε πραγματικές και αναμενόμενες ανάγκες.

Αφού ληφθούν υπόψη οι ανάγκες αυτές, θα πρέπει τέλος η φύση να αποτελέσει πηγή έμπνευσης για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του οικοτουριστικού ξενοδοχείου. Στον οικοτουριστικό σχεδιασμό προτείνεται (χωρίς αυτή τη στιγμή να υπάρχει) συγκε-

κριμένο πλάνο μπροστά στην είσοδο, του αισθητικού δάσους και πισίνα⁹.

Επίσης προβλέπεται ένας συγκεκριμένος χώρος για κάμπινγκ με στόχο την ψυχαγωγία, και ο οποίος θα περιλαμβάνει επίσης αρκετό χώρο για 15 RV και τέντες (που να καλύπτουν) με κοινόχρηστες τουαλέτες, παροχή νερού, ξύλινες θερμάστρες, ξύλινα τραπέζια, τραπέζια για πικνίκ και δοχεία απορριμμάτων.

Επίσης προτείνεται:

- Πλάνο ανακύκλωσης με πιστή εφαρμογή του κανονισμού χρήσης από εργαζόμενους αλλά και επισκέπτες (που θα ξεχωρίζει τα οργανικά από τα ανόργανα υλικά).
- Κήποι με οπωροφόρα δέντρα (καστανιές-καρυδιές-κερασιές) και κήπος με λαχανικά (τομάτες-φασολάκια-πιπεριές), ώστε να υπάρχει ακόμα και ένας υψηλός βαθμός αυτάρκειας του ξενοδοχείου σε λαχανικά. Για να έρθει κανείς κοντά στη φύση και να την κατανοήσει, πρέπει να εγκαταλείψει τα τυποποιημένα προϊόντα. Ο οικοτουρίστας πρέπει να αισθανθεί τη φύση και να βρεθεί σε αρμονία με αυτήν.
- Συμμετοχή στην εκτροφή ζώων και πουλερικών. Θα υπάρχει ένα είδος περίφραξης αλλά και εύκολη πρόσβαση των πουλερικών στην περιοχή για βοσκή.
- Μέριμνα για ύπαρξη υδροβίων, ώστε να υπάρχει μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης στην άγρια ζωή (πουλιά, αμφίβια, ερπετά και ψάρια).
- Χώρος τεχνικών εγκαταστάσεων (υδραυλικές εγκαταστάσεις, υδραυλικοί υποδοχείς, εγκαταστάσεις αποχέτευσης ακαθάρτων, πιεστικό σύστημα, βιολογικός καθαρισμός, κεντρική θέρμανση, ψυγεία, μαγειρεία, πλυντήρια σιδερωτήρια, εσωτερικές ηλεκτρικές εγκαταστάσεις φωτισμού και κίνησης, μεγαφωνικές εγκαταστάσεις, εγκαταστάσεις τηλεπικοινωνιών, υποσταθμός, συντήρηση εγκαταστάσεων ξενοδοχείου, πρώτες βοήθειες και πίνακας σχεδίων) με είσοδο πάντα ελεγχόμενη¹⁰.

Η περιοχή ενημέρωσης και έρευνας

Αυτή θα περιφράσσεται από συρματοπλέγμα για λόγους ασφαλείας. Το τμήμα αυτό θα βρίσκεται οπωσδήποτε στην περιοχή του ξενοδοχείου, καθώς ο τουρισμός είναι πολύ ευαίσθητος ως οικονομικό φαινόμενο. Η ασφάλεια είναι ένα σημαντικό θέμα για τους ξένους ταξιδιώτες. Ο σχεδιασμός των εγκαταστάσεων θα

πρέπει να λάβει υπόψη του την προσωπική ασφάλεια των επισκεπτών καθώς και των υπαρχόντων τους. Επιπλέον, πρέπει να γίνει κατανοητό στους ντόπιους, πόσο σημαντικό είναι να εκλείψουν τα μικροεγκλήματα και άλλες παρόμοιες απειλές πράξεις βίας. Αυτό ίσως υπερβαίνει την ικανότητα του δήμου ως θεσμού. Ελαχιστοποιώντας όμως αυτά τα ανόητα εγκλήματα, γίνεται πιο ελκυστική η περιοχή.

Το ερευνητικό εργαστήρι

Αυτό θα περιλαμβάνει καταρχάς δύο χώρους, πρώτα ένα εργαστήρι με είσοδο, τραπέζια, νεροχύτη για τυχόν λερωμένα δείγματα χρώματος και νερού, δείγματα φυτών και ζώων κτλ. Δίπλα θα βρίσκονται ένας θαλαμίσκος για μελέτη και έρευνα και ένα γραφείο συναντήσεων. Στην άλλη πλευρά, θα βρίσκονται ένα δωμάτιο με ξηρά δείγματα και χώρος αποθεμάτων για τον εργαστηριακό εξοπλισμό (μικροσκόπια, σόπερ), καθώς και μια βιβλιοθήκη¹¹.

Ακόμα θα εφαρμοστεί πρόγραμμα ανακύκλωσης φυτών όπου θα ξεχωρίζονται τα οργανικά από τα ανόργανα. Επίσης θα ενταχθεί ένας τομέας ζώων σε ανοικτούς και μισάνοιχτους χώρους για παρακολούθηση και έρευνα, με ζωντανά τα δείγματα της τοπικής πανίδας. (Υπάρχει σήμερα μια υδρόβια περιοχή με ψάρια γλυκού νερού, ενώ ο δασοφύλακας του αισθητικού δάσους μου υπέδειξε κάποιες φυσικές λίμνες με ψάρια του γλυκού νερού, που ο ίδιος έχει ήδη διαμορφώσει). Θα δημιουργηθεί επιπλέον ένας τομέας χλωρίδας για παρατηρήσεις και πειραματικές εξερευνήσεις των δειγμάτων της τοπικής χλωρίδας, ένας εκθεσιακός χώρος με ντόπιο οικοτεχνικό εξοπλισμό, καθώς και ένα δωμάτιο που θα περιλαμβάνει τη μηχανολογική εγκατάσταση και τον εξοπλισμό. Το πνεύμα της αρχιτεκτονικής θα πρέπει να έχει άμεση σχέση με τη φύση. Για παράδειγμα, ο ερευνητής θα πρέπει να μπορεί να παρατηρεί τη συμπεριφορά των ζώων στη συγκεκριμένη περιοχή, αλλά οι κτιριακές εγκαταστάσεις να μην παρενοχλούν τον τρόπο ζωής τους. Η είσοδος θα είναι πάντα ελεγχόμενη.

Μονοπάτια

Πολύ κοντά στο οικοτουριστικό ξενοδοχείο, με την επιστασία της δασικής υπηρεσίας και του δήμου, θα αξιοποιηθούν τα μικρά

φυσικά μονοπάτια που ήδη υπάρχουν, αλλά δεν έχουν αξιοποιηθεί, για την ενημέρωση των τουριστών σχετικά με τα αξιοθέατα και τα βασικά χαρακτηριστικά της περιοχής, και θα σχεδιαστούν έτσι που να δίδεται η δυνατότητα στα μέσα της διαδρομής για μια μικρή παύση και η δυνατότητα επιστροφής στο αρχικό σημείο. Ουσιαστικά θα σχεδιαστούν με βάση το τοπογραφικό της συγκεκριμένης περιοχής, που θα περιλαμβάνει και υψομετρικές καμπύλες καθώς και τις αποστάσεις μεταξύ τους αλλά και από το ξενοδοχείο. Η υποδομή πρέπει να σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μην επεμβαίνουν ή να επιβαρύνουν άχρηστα αντικείμενα το φυσικό περιβάλλον του ξενοδοχείου, αλλά και του αισθητικού δάσους της Δίρφυς στην Εύβοια¹².

Το κάθε μονοπάτι θα έχει:

- Τουαλέτες σε σημείο πέραν της εισόδου.
- Δοχεία απορριμμάτων τοποθετημένα σε κανονικά διαστήματα (κατά προσέγγιση κάθε 200 μέτρα).
- Έναν ερευνητικό πύργο ύψους 25 μέτρων, για να παρατηρεί κανείς το δάσος με όλα του τα ενδιαφέροντα.
- Ένα παράθυρο με ειδικό φακό, διάφανο από μέσα και αντανakλαστικό από έξω, για την παρατήρηση της άγριας ζωής και για φωτογραφίες.

Θα πρέπει επίσης να δοθεί προσοχή στα εξής σημεία:

- Όπου φτιαχτούν διάφορες εγκαταστάσεις, να αποφευχθεί η κοπή, όσο είναι δυνατόν, δένδρων και ο διαμελισμός του φυσικού τοπίου.
- Να χρησιμοποιηθούν, όπου είναι δυνατό, δένδρα που έχουν πέσει από μόνα τους (όπως π.χ. τα δένδρα που πέφτουν από τον αέρα ή από άλλες φυσικές αιτίες).
- Τα μονοπάτια που θα ανοιχθούν δε θα πρέπει να αλλοιώνουν το φυσικό περιβάλλον.
- Για όλες τις εγκαταστάσεις πρέπει να γίνεται έλεγχος διάβρωσης.
- Να γίνει μεταστροφή της πορείας του νερού για την απομάκρυνσή του από τα μονοπάτια και τους δρόμους, προτού αποκτήσει μεγάλη ροή και ταχύτητα και προκαλέσει σοβαρές διαβρώσεις.
- Κάθε εγκατάσταση πρέπει να χτίζεται έτσι που να επιτρέπει την ανάπτυξη του δάσους. Η χρήση οποιωνδήποτε οχημάτων πρέπει να περιοριστεί αυστηρά.
- Γύρω από το οικοτουριστικό ξενοδοχείο να μπουν πινακίδες με

τα είδη φυτών, ώστε να εξοικειωθούν οι επισκέπτες με είδη που ίσως συναντήσουν και αργότερα μέσα στο αισθητικό δάσος.

- Να χρησιμοποιηθούν, όπου είναι δυνατό, τεχνικές ανάπτυξης του χώρου με μικρό αντίκτυπο στο φυσικό περιβάλλον, όπως δρομάκια από σανίδες αντί για πλακόστρωτα μονοπάτια.
- Ο σχεδιασμός των μονοπατιών πρέπει να υπολογίζει τις εποχιακές μεταβολές, όπως τις βροχερές περιόδους και τις περιόδους με μεγάλη ηλιοφάνεια.
- Ο φωτισμός θα πρέπει να είναι περιορισμένος και ελεγχόμενος για την αποφυγή διατάραξης του καθημερινού κύκλου ζωής της πανίδας και χλωρίδας του αισθητικού δάσους.
- Ιδιαίτερη φροντίδα πρέπει να δοθεί στο σχεδιασμό των μονοπατιών που βρίσκονται στο κέντρο του αισθητικού δάσους, που θεωρείται και ως παρθένα περιοχή. Για να μην υπάρξει μεγάλη διατάραξη στα βιοσυστήματα των φυτών και των ζώων, θα ήταν καλό να προσληφθεί κάποιος ειδικός για τη δημιουργία των μονοπατιών. Ειδική προσοχή θα πρέπει να δοθεί στα ζώα που η ύπαρξή τους συνδέεται άμεσα με τα δένδρα.
- Τέλος, θα πρέπει να υπάρξει ειδική πρόνοια για τους ανθρώπους με ειδικές ανάγκες.

Οφέλη για το δήμο Διρφύων

Ο τουρισμός έχει την ιδιότητα να συμπαρασύρει και τους άλλους δύο κλάδους της οικονομίας στην αναπτυξιακή του πορεία, επιτυγχάνοντας έτσι μεγαλύτερο βαθμό ομοιογένειας ως προς τις θετικές επιπτώσεις στην τοπική ανάπτυξη.

Τα σημερινά δεδομένα παρουσιάζουν ευνοϊκές συνθήκες που θα μπορούσαν να θέσουν το δήμο Διρφύων σε συγκριτικά πλεονεκτική θέση. Ταυτόχρονα, τα στατιστικά στοιχεία παρουσιάζουν ολοένα και μεγαλύτερη ζήτηση στον ορεινό όγκο της Δίρφυς (αν και η υποδομή δεν είναι ικανοποιητική). Γι' αυτό άλλωστε ο δήμος Διρφύων συνεργάζεται πολύ στενά με το Εργαστήριο του Τοπικού και Περιφερειακού Προγραμματισμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Η ανάπτυξη του τουριστικού τομέα και ιδιαίτερα οι ήπιες μορφές τουρισμού, όπως ο οικολογικός, μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά στην επίτευξη του σύνθετου στόχου της τοπικής αυτοδιοίκησης, που είναι: α. Ο εμπλουτισμός του τουριστικού

προϊόντος με στοιχεία που αποτελούν χαρακτηριστικά των μειονεκτικών φυσικών περιοχών (λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών του δήμου), συμβάλλοντας στην εξομάλυνση των ανισοτήτων τους. Για πολλά από τα χαρακτηριστικά των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών υπάρχει μια ολοένα αυξανόμενη ζήτηση, ειδικά αυτών του οικοτουρισμού. Επίσης ο αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής, η έντονη διατήρηση της πολιτιστικής παράδοσης, η χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα, η εφαρμογή παραδοσιακών μεθόδων στις παραγωγικές διαδικασίες και, πάνω από όλα, το αμόλυπτο περιβάλλον. β. π.χ. η αξιοποίηση κάποιων περιοχών του δήμου Διρφύων που βρίσκονται σε μειονεκτικότερη οικονομική κατάσταση, παρουσιάζουν όμως προσφορότερες προϋποθέσεις για τουριστικές επενδύσεις. Οι περιοχές αυτές είναι λιγότερο κορεσμένες και, κατά συνέπεια, υπάρχει διαθέσιμη γη σε χαμηλότερες τιμές, καθώς και εργατικό δυναμικό. Παραδείγματα επένδυσης αυτού του τύπου θα ήταν μικρά ορεινά συνεδριακά κέντρα, καθώς και κέντρα ορεινού τουρισμού.

Ο οικοτουρισμός θεωρείται για τη Στενή, ένα ειδικό τμήμα της μεγάλης αγοράς του φυσιολατρικού τουρισμού του ορεινού όγκου της Δίρφυς. Πάντως η μέχρι τώρα αλόγιστη τουριστική ανάπτυξη, δυστυχώς κατέστρεψε κάποιες περιοχές, που ήταν και ευάλωτες οικολογικά. Γι' αυτό ο δήμος Διρφύων πρέπει να επιδιώξει την ισορροπία μεταξύ τουρισμού και γεωργίας· άλλωστε αυτό απαιτεί και το φυσικό περιβάλλον. Ο τουριστικός τομέας είναι σε θέση να συμβάλει στην ισόρροπη ανάπτυξη της περιοχής, την οικονομική του ανάπτυξη, ενώ συγχρόνως μπορεί και να αξιοποιήσει τις διεθνείς τάσεις για προσφορά οικοτουριστικών υπηρεσιών.

Η οικονομική ανάπτυξη του δήμου Διρφύων σημαίνει ταχεία τοπική οικονομική ανάπτυξη, ορθότερη αναδιανομή του τοπικού εισοδήματος, αύξηση της παραγωγικότητας, δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε όλα τα επίπεδα, ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη, προσέλκυση ξένων επενδυτικών κεφαλαίων, επιτάχυνση του ρυθμού τοπικής ανάπτυξης, βελτίωση της εποχικής κατανομής της τουριστικής κίνησης και προσέλκυση τουριστών υψηλού εισοδηματικού επιπέδου από την Αθήνα και τον Πειραιά. Τέλος επιμήκυνση του χρόνου παραμονής των τουριστών, αύξηση των εισπράξεων και ενσωμάτωση του τοπικού προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης στο πρόγραμμα περιφερειακής ανάπτυξης του Νομού.

Η ευεργετική επίδραση θα σημειωθεί όχι μόνο επί του εισοδήματος της περιοχής, αλλά και επί της απασχόλησης του εργατι-

κού δυναμικού, που σημαίνει τη συγκράτηση του πληθυσμού στην συγκεκριμένη περιφέρεια και την άμβλυση των ανισοτήτων μεταξύ των περιοχών του δήμου.

Διερευνώντας την τουριστική ανάπτυξη, συμπεραίνουμε ότι θα πρέπει το κεντρικό όργανο του δήμου, που είναι η αναπτυξιακή δημοτική εταιρεία, να μην περιοριστεί μόνο στον προγραμματισμό και στην παρακολούθηση της εφαρμογής της τουριστικής πολιτικής, αλλά και να μελετάει, να προτείνει και να εφαρμόζει τα αναπτυξιακά προγράμματα για την περιοχή του.

Επίσης, βασικό μέλημα των φορέων της περιοχής θα πρέπει να είναι η ισόρροπη και αρμονική συνύπαρξη του τουρισμού με τους άλλους παραγωγικούς κλάδους της τοπικής οικονομίας. Και αυτό γιατί, όταν ο τουρισμός αναπτύσσεται μονόπλευρα, τότε οι μακροχρόνιες επιδράσεις του στην οικονομία μιας περιοχής είναι αρνητικές, καθώς αποδυναμώνει τους άλλους κλάδους της και μεταβάλλει την οικονομία βαθμιαία σε οικονομία υπηρεσιών. Παράλληλα μπορεί να αποπροσανατολίσει την επενδυτική δραστηριότητα και να προκαλέσει πληθωριστικές τάσεις. Εάν, αντίθετα, αναπτυχθεί ομαλά, εξισορροπεί τους τρεις οικονομικούς κλάδους, ενισχύει την περιφέρεια, δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης και αναπτύσσει την επιχειρηματικότητα εκείνων που παράγουν προϊόντα και προσφέρουν υπηρεσίες.

Η δικαιοδοσία και αρμοδιότητα του συγκεκριμένου Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης, καλείται να αντιμετωπίσει και με το πρόγραμμα «Ιωάννης Καποδίστριας» όχι μόνο την απλή διοικητική συνένωση εκτάσεων και πληθυσμών, αλλά και τον εκσυγχρονισμό του τοπικού πολιτικού συστήματος, όσον αφορά την παροχή υπηρεσιών ισοδύναμης αποτελεσματικότητας στους κατοίκους των χωριών, τη διαφάνεια στη διαχείριση των πόρων και τον κοινωνικό έλεγχο στην άσκηση της τοπικής εξουσίας, την ενίσχυση του ρόλου της πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης με την ανάθεση σημαντικών αρμοδιοτήτων, την απόκτηση οικονομικής αυτοδυναμίας, την περιφερειακή ανάπτυξη και την ισόρροπη ενδογενή ανάπτυξή του δήμου, και τέλος τη δρομολόγηση σχεδίων τοπικής ανάπτυξης με αυτάρκεια.

Στον τουριστικό τομέα γενικότερα, ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης μπορεί και πρέπει να αναπροσαρμοστεί, τη στιγμή μάλιστα που έχει εξασφαλιστεί η διοικητική και οικονομική της αυτοτέλεια. Οι συνθήκες είναι τώρα ευνοϊκές και της παρέχεται η δυνατότητα να διαδραματίσει ένα ρόλο ουσιαστικό για τη διάσωση του περιβάλλοντος, προωθώντας τις ήπιες μορφές τουρισμού.

Θα μπορεί, λόγου χάριν, να κρίνει την ύπαρξη ή μη των απαραίτητων προϋποθέσεων ανέγερσης και λειτουργίας ξενοδοχειακών μονάδων με γνώμονα την εναρμόνιση με το περιβάλλον και τη προστασία του. Άλλοι τρόποι επέμβασης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι η περιφρούρηση της υγείας των κατοίκων με συστήματα βιολογικού καθαρισμού, η οργάνωση ζωνών αναψυχής, η κατασκευή δημοσίων έργων (π.χ. αρδευτικών και αποχετευτικών έργων, αθλητικών κέντρων) και γενικά ενέργειες με στόχο το κοινό συμφέρον.

Η αποκεντρωτική αυτή προσπάθεια θέτει σαφώς τις βάσεις για μια αλλαγή της νοοτροπίας και της συμπεριφοράς της αυτοδιοίκησης και των αρμοδίων φορέων σε ζητήματα αναπτυξιακά. Βασική επιδίωξη αποτελεί η μέριμνα της υγείας του πολίτη και της προστασίας του από τη μόλυνση του περιβάλλοντος, κυρίως μέσω της προσπάθειας για προστασία του ίδιου του περιβάλλοντος.

Ένας τρόπος συνδυασμού των στόχων, τουριστικής ανάπτυξης και διάσωσης του περιβάλλοντος, είναι και η προώθηση «ήπιων» τουριστικών μορφών, όπως ο οικοτουρισμός και ο αγροτουρισμός, που αποτελούν ταυτόχρονα τρόπους ενεργούς περιβαλλοντικής προστασίας. Και πραγματικά, παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια στροφή προς αυτές τις τουριστικές μορφές, παγκοσμίως. Στην Ελλάδα γίνονται προσπάθειες προβολής περιοχών που ενδείκνυνται για τέτοιες δραστηριότητες, αλλά οπωσδήποτε απαιτείται η συνεισφορά των τοπικών οργάνων, προκειμένου να ελέγχονται τα χωροταξικά και πολεοδομικά προβλήματα που δημιουργούνται, να διατηρείται η τοπική παράδοση και να ελαχιστοποιούνται οι επιπτώσεις από την ταχύτατη τουριστική ανάπτυξη.

Γενικά, θα λέγαμε ότι είναι απαραίτητος ο προγραμματισμός της πολιτικής σε περιφερειακό επίπεδο. Ο έλεγχος από τους τοπικούς φορείς επιβάλλεται, ώστε να διαμορφωθεί ένα ευρύ πλαίσιο υποδομών τουριστικής προσφοράς και να προβληθεί ο τοπικός πολιτισμός, χωρίς όμως να σημειωθεί ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη. Κάτι τέτοιο η Τοπική Αυτοδιοίκηση θα το επιτύχει δίνοντας έμφαση και ενθαρρύνοντας αυτόχθονες πρωτοβουλίες. Επόμενη βέβαια, είναι η ανάγκη για στενή συνεργασία με τις παραγωγικές τάξεις σε κάθε περιοχή. Στην αναβάθμιση της λειτουργίας των τοπικών αρχών θα συμβάλουν και η εκπαίδευση του ντόπιου ενεργού πληθυσμού, η διαφήμιση των τουριστικών κέντρων της περιοχής και η ενημέρωση όλων των κατοίκων για τη νέα προσπάθεια και για τις νέες δυνατότητες που τους παρέχονται.

Ο τουριστικός τομέας λοιπόν, και ιδιαίτερα ο οικοτουρισμός,

μπορεί και πρέπει να παίξει τον κυρίαρχο ρόλο στη συγκεκριμένη περιοχή. Η περιοχή είναι πράγματι μοναδική και χρειάζεται ιδιαίτερη προστασία. Υπάρχει, και μπορεί σύντομα να υπάρξει και συμπληρωματική υποδομή για τη στήριξη του οικοτουρισμού. Θα προσφέρει άνεση και ποικίλες επιλογές για διανυκτέρευση και διαμονή. Η ποικιλία δίνει στους τουρίστες την ευκαιρία να παρατήνουν τη διαμονή τους στην περιοχή και το έναυσμα για να την ξαναεπισκεφτούν. Η ποικιλία στα καταλύματα θα δώσει επίσης στην περιοχή την ευκαιρία να δείξει μεγαλύτερο αντιπροσωπευτικό δείγμα τουριστικής προσφοράς.

Για να μπορέσει ο οικοτουρισμός να εκφράσει τα μοναδικά χαρακτηριστικά της περιοχής και των ανθρώπων της, πρέπει να ενθαρρυνθεί. Οι κάτοικοι της περιοχής καλούνται να εντοπίσουν σημαντικά χαρακτηριστικά: δένδρα, βάλτους, ποτάμια, περιοχές αρχαιολογικής σημασίας κ.λπ. να παίρνουν αεροφωτογραφίες της περιοχής, ώστε να επιβεβαιώνουν κάθε πληροφορία έρευνας, να γνωρίζουν την υψηλότερη εποχιακή στάθμη του νερού, την ταξινόμηση της σεισμικής ζώνης, τις πηγές ενέργειας της περιοχής της Δίρφυς, την κατάσταση του εδάφους και τις δυνατότητες που προσφέρει για οικοδόμηση, την ένταση των ανέμων και γενικά τις καιρικές συνθήκες. Επίσης πρέπει να διερευνηθεί η ιστορία της περιοχής και να μελετηθούν οι τυχόν αλλαγές στις αρχαιολογικές τοποθεσίες. Να μελετηθούν ακόμα οι τυχόν τοπικές κτιριακές τεχνολογίες και να καταγραφεί το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό των παραδιρφύων κοινοτήτων (ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών). Τέλος να αναζητηθούν πηγές οικοδομικού υλικού και μέθοδοι μεταφοράς του στην περιοχή, για να μειωθεί η χρήση εισαγόμενου υλικού, όπου είναι δυνατόν.

Αντιλαμβάνεται κανείς τις ευκαιρίες που προσφέρει ο Οικοτουρισμός για την ανάπτυξη μιας περιοχής. Στους ντόπιους κατοίκους, το τουριστικό αυτό ξενοδοχείο φαίνεται μεν σαν μία προσπάθεια τα έσοδα της οποίας θα εισπράττει ο δήμος, αλλά εκτιμάται ταυτόχρονα και η συνεισφορά του στον κοινωνικο-οικονομικό τομέα αλλά και στη διατήρηση της τοπικής κουλτούρας.

Συμπέρασμα

Χωρίς τις παραπάνω διαδικασίες, κανείς δε μπορεί να προβλέψει τις πραγματικές διαστάσεις επιτυχίας, που ίσως προκύψουν

από μια ιδανική προσέγγιση του σχεδιασμού του οικοτουριστικού ξενοδοχείου. Αυτές οι διαδικασίες απορρέουν από τη μοναδικότητα του τοπίου του όρους Δίρφους, από το αναπτυξιακό πρόγραμμα και από τη φαντασία των ειδημόνων του δήμου Διρφύων. Είναι βέβαιο ότι η μοναδικότητα αυτού του συγκεκριμένου τοπίου θα συμβάλει θετικότερα στο αναπτυξιακό πρόγραμμα και τελικά θα ενισχυθεί η επιτυχία της οικοτουριστικής άνεσης. Το αποτέλεσμα αυτού του σχεδιασμού θα προσφέρει στους τουρίστες μια μοναδική εμπειρία και μια πολύτιμη ευκαιρία να μάθουν, να εκτιμήσουν και να ζήσουν τον κόσμο του αισθητικού δάσους της Στενής, ενώ οι ντόπιοι θα εκμεταλλεύονται οικονομικά αλλά και κοινωνικά την παραμονή τους.

Σημειώσεις

1. Το πρότυπο ξενοδοχείο βρίσκεται στο Sian Ka' an του Μεξικού (1996), μίας περιοχής με πολλά βιοσφαιρικά αποθέματα, στο Yucatan Panimsula και θεωρείται και ως ερευνητική περιοχή (*Architectural programme for an ecotourism centre*, IUCN - The World Conservation Union, σελ. 275-278).

2. Βλάχος, «Τοπική Αυτοδιοίκηση και Κοινωνική Ανάπτυξη», *Επιθεώρηση Θεωρίας και Πρακτικής δήμων και Κοινοτήτων*, Αθήνα, 1978, σελ. 5.

3. Βλ. σημειώσεις του Κ. Καρασούλη «Ξενοδοχειακή τεχνική», από την σχολή Α.Σ.Τ.Ε. Ρόδου, 1994, σελ. 8.

4. Βλ. Στ. Καραγιάννης, *Οργάνωση και Λειτουργία του Ξενοδοχείου*, τόμ. Β', εκδόσεις Ίων, Αθήνα, 1997, σελ. 67.

5. Βλ. Σπ. Βλιάμος, Στ. Καραγιάννης, «Έρευνα αναγνώρισης και ανάπτυξης ενός μοντέλου οικοτουριστικής διαχείρισης. Η περίπτωση του αισθητικού δάσους της Στενής στην Εύβοια», *Εργαστήριο τοπικού και περιφερειακού προγραμματισμού*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 1998, σελ. 149.

6. *Όπ. παρ.*, σελ. 159.

7. Καραγιάννη Στ., *όπ. παρ.*, σελ. 50.

8. Συλλέκτης 2,4 μ² με καζανάκι 120-150 λίτρων, βλέπε κάτοψη 3.

9. Η πισίνα θα έχει διαστάσεις 6x12,θα κατασκευαστεί από μπετόν, ενώ θα επιστρωθεί με πλακίδια και συγχρόνως θα εγκατασταθεί ο ανάλογος εξοπλισμός, που θα περιλαμβάνει φίλτρο νερού από γαλαζιανή άμμο ή δικτομική γή. Θα υπάρχει ρύθμισή του, ανάλογη αντλία για τη λειτουργία καθαρισμού του νερού, αυτόματος χλωριωτής και θα γίνεται ο ανάλογος έλεγχος σε καθημερινή βάση για τη σκληρότητα του νερού. Θα λειτουργεί σε 12ωρη βάση, ενώ θα εξαρτάται φυσικά και από το πλήθος των επισκεπτών. Περιμετρικά θα τοποθετηθεί μάρμαρο γρατσου-

νιστό για να μην γλιστρούν οι επισκέπτες, ενώ συγχρόνως θα φυτευθούν θάμνοι που να αντέχουν στις καιρικές συνθήκες του ορεινού όγκου της Δίρφης, και σε κάποιο άλλο μέρος γύρω από την πισίνα θα κατασκευαστεί βραχόκηπος με αρωματικά φυτά όπως: φασκόμυλο, ρίγανη, μέντα.

10. Π. Νέζης, «Σημειώσεις Εισαγωγή Τεχνικών Εγκαταστάσεων», Σχολή Α.Σ.Τ.Ε Ρόδου, 1993, σελ. 70.

11. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στην Έρευνα με θέμα: «Οικονομία-Τουρισμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη του δήμου Διρφύων - Δεύτερη φάση», *Εργαστήριο Τοπικού και Περιφερειακού Προγραμματισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (καθηγητής Σπ. Βλιάμος με την ομάδα Έρευνας του Εργαστηρίου του)*, 1999, σελ. 47.

12. *Όπ. παρ.*, σελ.51.

Ελληνική βιβλιογραφία

Βλιάμος Σπύρος, Καραγιάννης Στέφανος, «Έρευνα ανάπτυξης Συνδέσμου Παραδιρφύων Κοινοτήτων Εύβοιας», *Εργαστήριο Τοπικού και Περιφερειακού Προγραμματισμού, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος, 1988.

Βλιάμος Σπύρος, Καραγιάννης Στέφανος, «Έρευνα αναγνώρισης καί ανάπτυξης ενός μοντέλου Οικοτουριστικής διαχείρισης τού Συνδέσμου Παραδιρφύων Κοινοτήτων Εύβοιας», *Εργαστήριο Τοπικού και Περιφερειακού Προγραμματισμού, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος, 1988.

Βλιάμος Σπύρος και Ομάδα Έρευνας του Εργαστηρίου Τοπικού και περιφερειακού προγραμματισμού, «Έρευνα Οικονομία-Πολιτισμός-Περιβάλλον-Τουρισμός καί Περιφερειακή Ανάπτυξη του δήμου Διρφύων Εύβοιας», *Εργαστήριο Τοπικού και Περιφερειακού Προγραμματισμού, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος, 1999.

Επιθεώρηση Αποκέντρωσης Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης, τεύχη από 1-14 (καθηγητής Πανεπιστημίου, Κ.Γ. Αθανασόπουλος).

Δίμηνη Επιθεώρηση Τοπική Αυτοδιοίκηση Αποκέντρωση, τεύχη 1996-1999.

Κανελλόπουλος Χαράλαμπος, *Διοίκηση Προσωπικού σε Ξενοδοχειακές Μονάδες*, εκδόσεις Ευρωτύπ, Αθήνα, 1972.

- Καραγιάννης Στέφανος, *Οργάνωση και Λειτουργία του Ξενοδοχείου*, Α' και Β' τόμος, εκδόσεις Έλλην, (Β' έκδοση) Αθήνα, 1997.
- Καραγιάννης Στέφανος, *Τουριστική Διαφήμιση*, Α' τόμος, εκδόσεις Έλλην, Αθήνα, 1993.
- Τσίππια Κ., *Στα Ελληνικά Βουνά Όλυμπος, Μονογραφία του βουνού των Θεών*, εκδόσεις Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, 1988.
- Φραγκιαδάκης Ευγ., *Εισαγωγή στο Μάνατζμεντ των Ξενοδοχείων*, Ηράκλειο, 1988.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Allan M. Williams and Gareth Shaw, *Tourism and Economic Development*, 2nd edition, Great Britain, 1998.
- Hector Ceballos-Lascurain, *Tourism, ecotourism, and protected areas*, IUCN, The World Conservation Union, 1996.
- Erlet Cater and Gwen Loowman, *Ecotourism a Sustainable Option?*, England, 1994.
- John Bowers, *Sustainability and Environmental Economics*, England, 1997.
- D.B. Weaver, *School of Tourism and Hotel Management*, Griffin University, Queensland, Australia, 1998.
- Yukatan Panimsula, *Architectural programme for an ecotourism centre*, IUCN - The World Conservation Union, 1996, σελ. 275-278.

